

Samsun'da Demografik Yapının Değişimi (1850-1950)

The Alteration of the Demographic Structure in Samsun (1850-1950)

Dr. Bilgehan ŞAHİN

Samsun, Türkiye

ORCID: 0000-0003-3075-8974 | e-mail: bilgehansahin123@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Şahin, B. (2023). Samsun'da demografik yapının değişimi (1850-1950). *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-25.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.04.2023 **Kabul Tarihi / Accepted:** 09.06.2023

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2023

Cilt/ Volume: 3 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 12-25

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Bilgehan ŞAHİN). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

19. yüzyılda Samsun, Karadeniz'de başta Rusya olmak üzere Fransa ve İngiltere gibi devletlerin ticaret yapmaya başlamaları ve bölgede yapılan tütün ekiminin ekonomik getirisiyle giderek Osmanlı Devleti'nin en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Böylece bölgeye yapılan iç göçler sayesinde gayrimüslim nüfus tekrar artmaya başlamış ve zamanla şehir merkezinde çoğunluğu oluşturmuşlardır. Ancak bu nüfus 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan Ermeni tehciri ve mübadele antlaşmasından sonra oldukça gerilemiştir. Samsun ilk önce Kırım daha sonra Kafkasya'dan birçok göç almış ve bunlar da nüfus yapısında değişikliğe neden olmuştur. Bu gelen göçlerin çoğunluğunu İslam ahalisinin oluşturması şehirde Müslüman nüfusun artmasına sebep olmuştur. Özellikle Cumhuriyet devrinde Doğu Karadeniz mıntikasından gelenlerin oluşturduğu göçler de nüfusun artmasına sebep olmuştur. Samsun çevre illerden de önemli ölçüde göç almıştır. Şehrin çevre illere göre büyükşehir konumunda olması ve imkânlarının çokluğu bunun ana etkenlerindedir. Bu gelişmelerin sonucunda Samsun 20. yüzyılın ilk yarısının sonunda Trabzon'u geçerek Karadeniz'in birinci şehri olmuştur. Bu makalede Samsun nüfusu incelenirken ilk önce Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivlerine bakılmış daha sonra ise Samsun'un bağlı olduğu Trabzon vilayet salnamelerindeki nüfus verileri incelenmiştir. Buralardan alınan bilgiler konu ile yazılmış diğer çalışmalarla karşılaştırılarak bir sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Canik Sancağı, Samsun, nüfus, göçler.

Abstract

In 19th century, Samsun gradually became one of most important centers of Ottoman Empire with start of trade in Black Sea, especially Russia, as well as the states such as France and England, and economic return of tobacco cultivation in region. Thus, due to internal migration to region, non-Muslim population started to increase again and over time they formed the majority in city center. However, this population declined considerably after Armenian deportation and exchange agreement in the first quarter of 20th century. Especially in the republic period, immigration from the Eastern Black Sea region also led to an increase in the population. Samsun has also received significant immigration from neighboring provinces. The metropolitan position of the city compared to the surrounding provinces and the abundance of opportunities are the main factors of this. As a result of these developments, Samsun surpassed Trabzon at the end of the first half of the twentieth century and became the first city of the Black Sea. In this article, while analyzing the population of Samsun, firstly the Ottoman archives of the Presidency of the Republic were examined, and then the population data in the provincial salnames of Trabzon, to which Samsun was affiliated, were analyzed. The information obtained from these sources was compared with other studies on the subject and a conclusion was reached.

Keywords: Ottoman Empire, Canik Sanjak, Samsun, population, immigration.

Giriş

Arapça kökenli bir tabir olan nüfus, kişi anlamına gelen nefis kelimesinin çoğulu olup, belirli bir yerde ikamet edenlerin oluşturduğu toplam sayı anlamına gelmektedir. Bu kelime dilimize Fransızcadan geçen bir sözcük olan demografi şeklinde de ifade edilmektedir (Akalin, 2011, s. 622 ve 1782; Şemseddin Sami, 2015, s. 1466-67). Klasik dönemde Osmanlı Devleti bir yerdeki ahaliyi saymak yerine vergi tahsildarlarını belirlemek için haneleri ve evin reislerini sayardı. Bu sayıma tahrir defter adı verilirdi. Ancak bu sayım kısıtlı bir kitleye hitap ettiğinden bugünkü nüfus sayımından uzaktı. Ancak bununla birlikte yine de bu defterlere bakılarak tahmini bir rakam söylemek mümkündür (Öz ve Acun, 2008, s. XVII-XIX). Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı II. Mahmud zamanında yapılmış (1818-1839) ve bu durum Tanzimat Fermanından sonra devam etmiştir. İlk zamanlar asker ihtiyacını karşılamak için yapılan sayımlarda sadece erkek nüfus sayılmıştır (Çelik ve Köseoğlu, 2014, s. 9-10). Ancak ilerleyen yıllarda kadınlar da sayılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde yapılan sayımlarda genellikle halk Müslüman ve gayrimüslim olarak ikiye ayrılmış ancak zamanla bunda da birtakım tasnifler yapıldığı göze çarpmıştır. Dışarıdan gelen göçlerle birlikte bazı hallerde İslam ahalesinin bir kısmı muhacirler başlığı altında değerlendirilmiştir. Gayrimüslim halk ise Rum, Ermeni, Yahudi olarak sınıflandırılmış sonraki süreçte ise Katolik ve Protestan mezhepleri de kapsama alınmıştır. Ancak İslam tebaa etnik ve mezhepsel ayrıma tabi tutulmamıştır (Karpas, 2010, s. 390).

Kaynaklarda ilk kez Samsun bölgesinin Osmanlı devletine bağlanması IV. Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid devrine (1389-1402) rastlamaktadır. Osmanlı tarihinde ilk defa Anadolu Türk birliğini kurmaya muvaffak olan bu sultanın devrinde bütün diğer Anadolu Türkmen beylikleriyle birlikte Samsun bölgesi de Osmanlı'ya geçmiştir (1398). Lakin bu durum çok uzun sürmemiştir. Zira yine aynı hükümdar döneminde başka bir Türk devleti olan Timurlularla yapılan Ankara savaşında Osmanlı'nın ağır bir yenilgi alması üzerine Samsun bölgesi de elden çıkmıştır. (1402) Savaşın sonrasından burası da tıpkı diğer Türkmen beylikleri gibi Timur tarafından eski sahiplerine iade edilmiş ve Kubad oğullarının eline geçmiştir. Osmanlı devletinin ikinci kurucusu olarak da adlandırılan Çelebi Mehmed döneminde (1413-1421) ise Samsun ve civarı kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. Bu durum devletin son bulmasına kadar kesintisiz devam etmiştir (Öz, 2009, s. 84).

Samsun'un ilk nüfus sayımı bu asrın sonlarında II. Bayezid devrinde (1481-1512) yapılmıştır. Burada 13 mahalle olduğu ve bunların onu Müslümanlara diğer üçünün ise gayrimüslimlere ait olduğu saptanmıştır (Emecen, 2020, s. 109-110). XVI. yüzyılda ise bu nüfusun Müslüman ve gayrimüslimler arasında azaldığı ve şehrin gerilediği anlaşılmaktadır (Köse, 2016, s. 84). XVII. yüzyılda da bu azalma devam etmiştir. Bunun nedenini seyyahlar Samsun'un Sinop gibi doğal bir limanı olmaması ve gemilerin burada uzun süre kalamamalarına bağlamışlardır. Ayrıca şehirde tam olarak bir asayiş sağlanamaması da bunda etkindir (Kâtip Çelebi, s. 623-624; Evliya Çelebi, 1996, s. 447-448). Yine kuzeyden gelen Rus saldırıları da şehre zarar vermiştir (Öz, 2009, s. 84-85).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Samsun'un kabuğuna çekilip adeta bir köy halini aldığı görülmektedir. Zira buraya gelen bir seyyah Samsun için eski Amisos kalıntısı demekte ve kayıtlarda Samsun köy ya da kasaba olarak anılmaktadır (Tournefort, 2013, s. 116). Bunda eski ticaret yollarının önemini kaybedip Karadeniz limanlarının atıl bir hale gelmesi etkili olmuştur. Samsun merkezinin küçük olması da iç bölgelerle olan irtibatını azaltmıştır. Bu durum da nüfusu olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Samsun yavaş da olsa gelişmeye başlamıştır. Bunda eskiden bir Osmanlı iç denizi hüviyetinde olan Karadeniz'in bu özelliğini kaybetmeye başlaması ve başta Rusya olmak üzere yabancı bandralı gemilerin de Samsun'a uğrayarak ticaret yapmaları etkili olmuştur (Kodaman, 1990, s. 92-96).

Ele aldığımız makalenin konusu Samsun şehrinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XX. yüzyılın ikinci yarısına kadarki nüfus analizidir. Zira Osmanlı'nın Tanzimat sonrası dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayan bu yıllarda Samsun şehri demografik açıdan köklü değişikliklere sahne olmuştur. Bu değişim incelenirken daha çok ekonomik ve siyasal nedenler üzerinde durulacaktır. Buradaki amacımız genelde Türkiye özelinde ise Samsun için bir nüfus istatistiği oluşturmak ve bunun etkilerini açıklamaktır. Bunu yaparken Samsun'un demografik yapısıyla ilgili veriler başkanlık Osmanlı arşivi ve vilayet salnamelerinden alınmıştır. Ayrıca mevzuyla alakalı yazılmış diğer eserlerden de yararlanılmıştır.

1-XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Samsun Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında Tanzimat Fermanının ilanından sonra idari ve siyasi anlamda birçok değişiklikler yaşanmıştı. Bu durum devlet işleyişinde kendisini hissedilir bir şekilde gösterdiği gibi idari yapılanma da bundan payını almıştı. Nitekim Samsun 1864 yılında yürürlüğe giren "Teşkil-i vilayet nizamnamesi" ile birlikte "Canik sancağı" adı altında Trabzon vilayetine bağlanmıştı (Çadırcı, 1988, s. 192). Vilayet tabiri klasik dönemdeki eyalet sistemine denk gelmekteydi. Ancak eskiye nazaran eyaletlerin sınırları daha kısalmış ve bu yeni sistemde daha bir merkezilik esası getirilmişti. Klasik devirde eyaletin başındaki kişiye "Beylerbeyi" ya da bunun Farsçası olan "Mir-i miran" tabiri kullanılırken yeni sistemde vilayetın başındaki kişiye "Vali" denir olmuştu. Vilayetler sancaklara sancaklar da kazalara ayrılıyor bunu nahiye ve karyeler (köyler) takip ediyordu. Yine klasik dönemde sancağın başındaki yetkiliye "Sancak beyi" denirken bu da yerini yeni bir tabir olan "mutasarıfı" bırakmıştı. Trabzon vilayetinde Canik sancağından başka Ordu ve Giresun kazalarının da dâhil olduğu Trabzon merkez sancağı, Gümüşhane sancağı ve bir de önceleri merkezi Batum olup, 93 harbinden sonra merkezinin Rize'ye kaydırıldığı Lazistan sancağı bulunmaktaydı. Canik sancağı Trabzon vilayetinin en batısında kalanıydı. Canik sancağının merkez kazasına ise Samsun deniliyordu. Merkez kazanın bir de Kavak nahiyesi bulunmaktaydı. Canik sancağının Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa olmak üzere beş kazası daha mevcuttu. Bugünkü Samsun şehrine bağlı Havza, Lâdik ve Vezirköprü ilçeleri ise Samsun'a değil Sivas vilayetine bağlı Amasya sancağına tabi idi (Öztuna, 1979, s. 46 ve 51; Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904, 2009, s. 313, 341, 343, 345 ve 351; Şahin, s. 2017: 155).

XIX. yüzyılın ikinci yarısı Samsun tarihinin en mühim olaylarından birisi de 1869 yılında meydana gelen büyük Samsun yangınıdır. Bu yangında kaynakların belirttiğine göre şehrin çok büyük bir kısmı yanmıştı. Adeta şehir bir tarla haline gelmişti (Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904, 2009, s. 323-327). Bu durum tabi olarak eski Samsundan günümüze çok eser gelmemesine sebep olmuştu. Bu yangından ders alınarak artık binaların ahşap değil kargir yani taştan yapılması ve bu sayede uzun ömürlü olması gündeme gelmişti. Yangının akabinde Trabzon valisi Esad Muhlis Paşa yanına bir de mühendis alarak Samsun şehrine gelmiş ve gerekli incelemelerde bulunmuştu (Şahin, 2017, s. 156). Yine yangından sonra Samsun şehrinin imarı için Fransız bir mimar getirtilerek Paris şehrine benzer bir şehir planı çizilmişti. Bu planda Samsun şehrinin caddeleri denize dik ve paralel olarak düzenlenmiş ve bu sayede deniz etkisinin en yukarıdaki evlere kadar gelmesi tasarlanmıştı. Fransız mimar o devrin şartlarına göre oldukça ileri seviyede 10 ila 20 metre arasında geniş caddeler, meydanlar ve bulvarların yapılmasını önermişti. Lakin bu plan 3-4 metrelik sokaklara alışmış ve henüz motorlu taşıtlarla tanışmamış olan Samsun belediye meclisince "Bu geniş sokaklarda at mı koşturacağız?" denilerek reddedilmiştir. Lakin bu şehir planının daraltılmış bir kopyasının tatbik edilmesi kararı alınmıştır. Fakat Fransız mimar projesinin aynen kabul edilmediğini görünce 1870 yılında memleketine dönmüştür (Gül, 1977, s. 35). Yangından bir yıl sonra Samsun belediyesi de kurulmuş ve bu hususta çalışmalar yapılmıştı. Ayrıca bu yangında o zamanlar Kale içi camii olarak da bilinen şimdiki Büyük caminin yerinde olan Hıdır Bey Camii de yanmıştı. Bunun üzerine Samsun'un tek selatin camii olacak iki minareli "Cami-i kebir" (Büyük camii) halktan toplanan paralar ve Valide sultanın da yardımlarıyla padişah adına nispetle bina edilmiştir (Şahin ve Yalçın, 2017, s. 11 ve 14). 1869 tarihli Trabzon vilayet salnamesine göre Canik sancağının kazalarıyla birlikte nüfusu 132.055 erkekti. Bir bu kadar da kadın nüfusu olduğu düşünülürse 265.000 civarında bir nüfusun burada mevcut olduğu düşünülebilir. Sancakta 7.391 Ermeni, 25.119 Rum, 99.545 Müslüman nüfusu mevcuttu. Bunların da sadece erkekler olduğu düşünülürse Ermenilerin 15.000 Rumların 50.000 Müslümanların ise 200.000 civarında oldukları anlaşılır. Merkez kaza olan Samsun'un nüfusu ise 19.117 erkek idi. Kadın nüfusta buna dahil edilse bu rakam 40.000'e yaklaşmaktadır. Sancak genelinde Müslüman nüfusun fazla olmasına ters orantılı olarak merkez kaza olan Samsun'da gayrimüslim nüfus fazlaydı. Zira burada 61 Ermeni, 12.677 Rum, 6.379 Müslüman erkek vardı. Görüldüğü üzere Müslüman nüfus gayrimüslimlerin yarısı kadardı (Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869, 1993 s. 143). 1879 senesinde ise Canik sancağının genel nüfusu 127.795 olarak verilmiştir. Bu tespiti göre Canik sancağının nüfusu on sene önceki toplama göre 4.260 kişi azalmıştır (Trabzon Vilayeti Salnamesi 1879, 1999, s. 203).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Cuinet adlı bir yazara göre şehrin nüfusu takriben 16.000 civarında idi. Bu nüfusun 5.000'i Müslüman, 6.000'i Rum, 3.000'i Ermeni, 2.000'i ise farklı etnik gruplara aitti (Tellioglu, 1998, s. 98). Asrın sonlarında Samsun'un nüfusu (1888) Şemseddin Sami'ye göre ise 11.000 kadardı. Bunun üçte biri İslam geriye kalan üçte ikisini ise Rum ve Ermeni nüfusu oluşturuyordu. Ayrıca yine aynı yazar Canik sancağının merkez kazası olan Samsun'a bağlı Kavak

nahiyesiyle beraber bu nüfusun 6-7 bin civarında arttığı ve burada Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfustan daha ziyade olduğunu eklemektedir. Yine aynı kaynağa göre Canik sancağının genel nüfusu ise toplamda 294.488 kişi olup; bunun 215.488'i Müslüman, 62.000'i Rum 17.000 ise Ermeni idi. Bu verilerden sancağın merkez kazası olan Samsun'da gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusunu geçtiği, lakin bu durumun ilçelerde tamamen Müslüman nüfusu lehine döndüğü anlaşılmaktadır (Şemseddin Sami, 1996, s. 2931-2932).

Tablo 1**Sancağın Genel Nüfusu (1890)**

TÜRK	215.488
RUM	62.000
ERMENİ	17.000
TOPLAM	294.488

Kaynak: Şemseddin Sami, 1996: 2931-2932.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşiv kayıtlarında rastladığımız bir vesikaya göre ise yaklaşık olarak aynı yıllarda (1888) Samsun'da yaşayan gayrimüslim nüfusunun toplamda 2.131 kişi ve 454 hane halkı olduğu belirtilmektedir. Bunların 1.336'sının Rum, 686'sının Ermeni, 64'ünün Katolik, 45 kişinin ise Protestan olduğu belirtilmektedir (BOA, İ. DH, 1167/91219).

Tablo 2**Samsun'un Gayrimüslim Nüfusu (1888)**

Millet	Hane	Erkek	Kadın
Rum	286	666	670
Ermeni	149	366	320
Katolik	17	23	41
Protestan	20	23	22
Toplam	454	1.078	1.053

Kaynak: BOA, İ. DH: 1167/91219.

Samsun şehrinin nüfusunda gayrimüslimler lehine bu kadar fazla bir artış gözlenmesinin sebepleri arasında Samsun'un artık buharlı gemilere açık bir yer halini alması, bölgede kaliteli tütün ekiminin başlaması ve bunun dış ülkelere ihraç edilir bir duruma gelmesi sayılabilir. Söz gelimi 1847 yılında Samsun civarında tütün üretimi 2.250 ton olarak tahmin edilmiş, bunun da mühim bir kısmı İstanbul'a gönderilmişti. Üretimdeki bu miktar yıllara göre artış gösterdi ve Canik sancağında üretim 2.200 tona ulaşırken Bafra'da ise 800 tonu geçmiştir (Dıgıroğlu, 2007, s. 21). Bunun sonucu olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Samsun'un Bağdat İstanbul yolunun ana limanı mevkiine geldiği ve bu sayede bölgedeki tütünün önce İstanbul daha sonra Marsilya, Londra, İtalya ve Mısır'a hatta Amerika'ya kadar bile ihraç edildiği görülmektedir. Her ne kadar bu gelişmeler sonucunda Samsun ve civarına bir miktar Türk nüfusu gelmişse de bu durum büyük sayıda Trabzon'dan, Ege ve İç Anadolu bölgelerinden Türkçe konuşan Rum ve Ermenilerin de şehre gelmelerine yol açmıştır. Ayrıca İstanbul'dan gelen Rumlar bile mevcuttu. Bölgedeki tütün ticaretinin zamanla Rum ve Ermenilerin eline geçtiği ve bunların ilerleyen yıllarda Samsun'da etkilerini bir hayli arttırdıkları görülmektedir (Öz, 2009, s. 85). Nitekim 1893 yılının yaz mevsiminde Samsun'a da uğrayan V. Flotwell adlı bir seyyah şehrin ahalisinin Türk, Avrupalı ve Rumlardan ibaret olduğunu, bunlardan Avrupalıların deniz kenarında, Rumların yukarı kısımda, Türklerin ise her ikisinin arasında yerleştiğini söyler. Ayrıca o zamanlar "inhisar idaresi" ya da Fransızca "reji" olarak isimlendirilen tütün idaresinde 600 işçinin çalıştığını belirtir (Darkot, 1997, s. 176).

XIX. yüzyıl siyasal ve sosyal hadiseleri cihetinden Samsun şehri ile alakalı bir diğer husus Osmanlı devletinin Kafkasya'da Rusya lehine çekildiği topraklardan gelen ahalıdır. Bu göçler ilk olarak 1835-36 yıllarında başlamış, bunun sonucunda Çerkez ve Kabartay halklarından 400 hane Samsun ve

komşu sancaklara iskân edilmiştir. Yine bundan bir yıl sonra gerçekleşen göç neticesinde Kafkas menşeli 700 aile Samsun ve Çorum havalisine yerleştirilmiştir. 1853 yılında Osmanlı ve Rusya arasında gerçekleşen Kırım savaşı ve bunun akabinde gerçekleşen Şeyh Şamil isyanı sonucunda bu göç hadiseleri daha da artarak devam etmiştir (Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904, s. 317). Osmanlı Devleti muhacirlerin iskânı ve iaşesi için azami gayret göstermiş, bu kişiler boş arazilere yerleştirilmiştir (BOA, C. DH: 134/6698). Yine bu muhacirlerden üç yıla kadar hiçbir vergi alınmamıştır. Ayrıca on beş kişi bir hane kabul edilerek her eve çiftçi aletleri, birer çift öküz, beşer kile tohumluk hibe edilmiş ve bunların nakli için araba tahsis kılınmıştır (Yolalıcı, 1998, s. 22). 1860 tarihinde ise Samsun'a gelen Çerkez ve Nogay muhacirlerinin işleri görülmesi için Samsun sakinlerinden Yusuf Efendi 200 kuruş, kâtip ve nüfus mukayyidi (kayıt eden) Hacı İbrahim Efendi ise tercüman tayin edilerek 100 kuruş maaşla görevlendirilmişlerdir. Yine İsmail Efendi adlı birisi 5.000 kuruş maaşla muhacirlerin işlerini tanzim için vazifelendirilmiştir (BOA, MVL: 603/15). 1861'de de bu göç dalgasının devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, MAD. d: 23108). 1863 yılında ise Samsun iskelesinde işlerin iyi idare edilmesi için mürur nizamına tamamen uyulması istenmekte ve nüfus nazırının değiştirildiği görülmektedir (BOA, (A.}). MKT MHM: 272/12, 273/67). Bu kararın alınmasının nedenlerinden birisi bu yıllarda Samsun limanına gelen muhacirler olmalıdır. 1864 yılında ise Samsun'da nüfus memuru tarafından muhacirlerden tezkire parası olarak ruhsatiye adıyla 3.000 kuruş alındığı tespit edilmiş ve memur görevinden azledilmiştir (BOA, MVL: 693/87, 697/20). Yine aynı Kafkasya bölgesinden muhacirlerin gelmesinin devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, (A.}). MKT UM: 797/39; BOA, İ. MVL: 513/23167). Doksan üç harbenden (1877-78 Osmanlı Rus savaşı) sonra ise bu vaziyet oldukça ileri bir çizgiye taşınmıştır. Bu savaş neticesinde elden çıkan Kars ve Batum çevresinden Samsun ve civarına oldukça ehemmiyetli bir göç dalgası daha olmuştur (Şahin, 2017, s. 84 ve 112). Bu savaş sonucunda evvela Karadeniz'in doğudaki iskelelerinden deniz yoluyla gelmeye fırsat bulan 60.000 civarında muhacir Reşid Paşa'nın öncülüğünde çoğunluğu Çarşamba ve Bafra kazaları olmak üzere Trabzon vilayetinin uygun bölgelerine yerleştirilmiştir. Ayrıca yine bu yıllarda Canik sancağının sınırları içinde iskâna müsait 50.000 dönüm boş arazi belirlemiştir. Yine bu yıllarda göçmenlerin sevki için Samsun limanı oldukça işlek bir rol üstlenmiş ve 35.000 kişi buradan başka beldelere iskân edilmek üzere gönderilmiştir (İpek, 2018, s. 127 ve 129). Bir başka kaynağa göre ise 1878 yılında 1.000 aileden müteşekkil toplam 5.000 kişi Sivas'a iskân edilmek üzere Samsun'a gönderilmiştir. Bu göçler esnasında Samsun'a iskân olunan muhacirler sayesinde Samsun'da tarımda ekonomik yönden canlanma olmuş, bilhassa tütün, mısır, mercimek, yulaf, buğday ve fasulye ekimi büyük bir ivme kaydetmiştir (Çadircı, 1988, s. 197). Bu göçler ilerleyen yıllarda da devam etmiş, devlet muhacirlere sahip çıkarak onların açıkta kalmamaları için gerekli önlemleri almıştır (BOA, DH. MKT: 1465/90). Ayrıca Samsun limanı da göçmenlerin uğrak yeri olmuş ve buradaki muhacirler başta Sivas olmak üzere komşu vilayetlere sevk edilmiştir (BOA, MVL: 25/64). Yine 1888 yılında Samsun belediyesi ve nüfus idaresinde kanunsuzluk yapan Raşid Efendi hakkında soruşturma açılmış ve bu duruma asla müdahale edilmemesi istenmiştir. Bu tedbir de bu yıllarda Samsun nüfus idaresinin oldukça yoğun olmasından kaynaklanmalıdır (BOA, DH. MKT: 1493/114). 1891 yılında ise Kafkasya'nın Kuban bölgesinde 24.000 Müslüman nüfusun ilk önce Bingazi'ye gönderilmesi kararlaştırılmışsa da bu kişilerin soğuk bir iklimden gelmeleri nedeniyle buna sıcak bakılmamıştır. Buna ek olarak bu muhacirlerin Anadolu'da iskânları durumunda İslam nüfusu arttırarak bu yönde bir katkı sağlayacakları gerekçesiyle Samsun, Sinop ve Sivas civarına iskân edilmeleri uygun görülmüştür (BOA, HR TH: 114/57).

Tablo 3

Samsun'a Yapılan Kafkas Göçleri (1891)

Göçmen veren yer	İhraç limanı		İskân mahalli	
	Samsun'a çıkan	Samsun'da hayatını kaybeden	Canik	Ankara Sivas
Kafkasya Çerkez ve Abaza	12.116	420	4.668	7.028
Rumeli Çerkez	6.252	450	964	4.838

Kafkasya Tatar	14.824	471	881	13.472
Kafkas Gürcü	1.594	34	25	1.535
Batum Türk	91	-	-	91
Toplam	34.877	1.375	6.538	26.964

Kaynak: İpek, 2018: 130.

2-XX. Yüzyılın İlk Yarısında Samsun Nüfusu

XX. yüzyıla gelindiğinde Canik sancağının erkek ve kadın toplam nüfusu 319.299 kişi idi. Bunun 226.593'ü Müslüman, 72.534'ü Rum, 19.543'ü Ermeni, 555'i Protestan ve 74'ü Katolik olarak ayrılmaktaydı. Bu toplama göre sancağın nüfusu 12 yıl içinde 25.000 civarında artmıştı. Genel sayıya göre Müslüman nüfus fazla olsa da (%71) merkez kaza olan Samsun'da hala gayrimüslim nüfus Müslüman nüfusunu geçmekteydi. Zira toplam 78.918 olan nüfusun 38.751'i Müslüman olmasına karşılık diğer nüfusun 38.81'i Rum, 1.193'ü Ermeni, 89'u Protestan, 74'ü Katolik idi. Bu toplama Kavak nahiyesinin de eklendiği düşünülürse o zaman Müslüman nüfusun şehir merkezinde daha da az olduğu kabul edilmelidir. Canik sancağının genel toplamı ile Samsun merkezin toplamı kıyaslandığında ise yaklaşık olarak nüfusun çeyreğinin merkezde dörtte üçünün ise ilçelerde oturduğu anlaşılmaktadır (Trabzon Vilayeti Salnamesi 1900, 2008, s. 240-241).

Tablo 4

Canik Sancağı Kazalarının Nüfusu (1900)

1900 Yılı Canik Sancağı Kazalarının Nüfus Dağılımı			
Kazalar	Kadın	Erkek	Toplam
Bafra	32.558	32.769	65.327
Çarşamba	31.153	31.400	62.553
Terme	10.952	10.579	21.531
Ünye	30.047	29.300	59.347
Fatsa	15.622	16.001	31.623
Toplam	120.332	120.049	240.381

Kaynak: Trabzon Vilayeti Salnamesi 1900, 2008: 240-241.

XX. yüzyılın başlarında Samsun nüfusunun artma yönünde olduğu ve kozmopolit yapısının da şehirdeki binalara yansıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1904 yılında şehirde 2.624 hane, 14 han, 11 hamam, 885 mağaza, 584 iş yeri, 1 değirmen, 7 fırın, 7 gazino, 1 lokanta, 2 otel, 18 meyhane, 5 şadırvan, 35 çeşme bulunmaktaydı. Ayrıca köylerinde ise 6.715 ev, 41 camii, 157 Müslümanlara 60 Hristiyanlara ait olmak üzere toplam 217 okul, 154 kilise, 13 han, 47 mağaza, 13 dükkân, 16 kahvehane, 1.731 fırın, 1 un fabrikası, 188 değirmen ve 8 tuğla yapım atölyesi mevcuttu (Trabzon Vilayeti Salnamesi 1900, 2009, s. 159). Bu rakamlara göre Samsun'da halkın dörtte biri kasaba olarak adlandırılan şehir merkezinde dörtte üçü ise kura yani köylerde ikamet etmekteydi.

Tablo 5

Sancak Kazalarının Nüfusu (1911)

Kazalar	Kadınlar	Erkekler	Toplam
Samsun kazası	32.197	33.339	65.526

Çarşamba kazası	32.651	34.291	66.942
Terme kazası	15.014	15.192	30.206
Ünye kazası	21.988	23.888	45.876
Fatsa kazası	30.470	32.109	62.579
Bafra kazası ve Alaçam nahiyesi	35.705	38.226	73.931
Kavak nahiyesi	13.933	14.987	28.920
Toplam	181.958	192.032	373.990

Kaynak: BOA, DH. MUI: 145/18.

Her iki tabloya bakıldığında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. On bir yıl içerisinde Sancağın toplam nüfusu takriben 55.000 civarında bir artış göstermiştir. Sancağın merkezi olan Samsun'da her ne kadar 13.000 civarında bir azalma gözükse de buna Kavak nahiyesinin ilave edilmesiyle durum tersine dönmektedir. Bu sefer Samsun'un 5.000 civarında nüfusunun arttığı anlaşılmaktadır. Bafra'nın nüfusu 8.500 civarında artmıştır. Çarşamba kazasında 4.500, Terme'de ise 8.500 civarlarında bir artış görülmektedir. Bunun nedeni ise bu devirlerde sıklıkla yaşanan göçler olmalıdır. Ünye kazasında ise 13.500 civarında bir azalma söz konusudur. Bu da muhtemelen bu sıralar yapılan idari taksimattaki değişiklikten kaynaklanmaktadır. Ünye'nin komşuları olan Terme ve Fatsa kazalarının nüfuslarının artması bunu doğrulamaktadır. Fatsa kazasının ise 31.000 civarında artarak nüfusunun iki katına çıktığı görülmektedir. Ancak bu da daha önceki sayımda eklenmeyen Bolaman nahiyesinden dolayıdır. Zaten ilgili yazıda Fatsa'nın gerçek nüfusunun 39.845 olduğu, Bolaman bucağının ise 22.734 olup bu nüfusa ilave edildiği belirtilmektedir. Bu durumda Fatsa'nın gerçek nüfusu 8.000 civarında bir artış göstermiştir (BOA, DH. MUI: 145/18).

Tablo 6

Canik Sancağı ve İlçelerinin Nüfusu (1914)

İdari Bölge	İslam	Rum	Ermeni	Protestan	Yahudi
Samsun	44.992	54.709	5.252	263	18
Bafra	48.944	30.838	1.735		
Çarşamba	54.353	3.948	10.820	609	
Terme	23.632	967	2.601		
Ünye	58.351	5.251	5.861		9
Fatsa	35.678	3.026	1.250	385	
Toplam	265.950	98.739	27.058	1.257	27

Kaynak: Karpat, 1910: 388-389.

Canik sancağı nüfusunun genel toplamı tabloya dahil edilmeyen 10 Keldani ile birlikte 393.302 kişidir. Bu da bize sancağın 3 yıl içerisinde 20.000 civarında artış kaydettiğini göstermektedir. Sancağın merkezi olan Samsun'un nüfusu ise toplamda 105.044 kişidir. Bu rakam da merkez nüfusun 3 yıl içerisinde 10.000 civarında fazlalaşması anlamına gelmektedir. Bafra'nın nüfusu ise 81.517 olup bu ilçenin de nüfusu 3 yıl içinde 7.500 kişi civarında artmıştır. Çarşamba'nın nüfusu ise 69.730 olup buranın da yaklaşık olarak 3.000 civarında nüfusu fazlalaşmıştır. Terme'nin nüfusu ise 27.200 kişi olup

buranın nüfusu ise 3.000 civarında azalmıştır. Ünye'nin nüfusu ise 69.472 kişi olarak gözükmektedir. Buranın nüfus ise takriben 24.000 civarında fazlalaşmıştır. Terme ve Ünye'nin nüfuslarındaki değişikliğin sebebi bu yıllarda yapılan idari düzenlemeler olmalıdır. Fatsa'nın nüfusu ise 40.339'dur. Fatsa'nın kişi sayısında ise 22.000 civarında azalma söz konusudur. Bu da bu sayıma Bolaman nahiyesinin eklenmemesi sebebiyle olmalıdır.

Sancak merkezinde gayrimüslim nüfus İslam ahaliyi geçmişken bu durum ilçelerde tersine dönmektedir. Sancak merkezinde toplam nüfusun yaklaşık %43'ü Müslüman iken takriben %52'si Rum %5'i ise Ermeni olarak gözükmektedir. Ancak sancağın genel durumunda Müslümanların gayrimüslimlere oranı %68 raddelerindedir. Gayrimüslimlerden Rumlar % 25 Ermeniler ise %7 civarında kalmaktadır. Bu rakamlar da Samsun merkezin İstanbul ve İzmir gibi kozmopolit bir yapıda olduğunu ancak ilçelerde bunun tersine döndüğünü göstermektedir (Karpat, 2010, s. 357 ve 362). (Darkot, 1997, s. 176).

XX. yüzyılın ilerleyen zamanlarında Samsun şehri bu asrın ilk çeyreğinde tıpkı diğer Osmanlı şehirleri gibi oldukça fazla zarara uğramıştı. Nitekim I. Dünya Savaşı devam ederken (1914-1918) 1915 yılında Samsun şehri de savaştan nasibini almış ve Rus harp gemilerinin dört kez top ateşine maruz kalmıştı. Savaşın son senelerinde ve Mütareke döneminde (1918-1922) Samsun ve civarında Pontuscu Rumların faaliyetleri arttı. Mondros ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra 4.000 kişilik bir İngiliz-Hint ordusu Samsun'u işgal etti. Bu faaliyetleri durdurması için gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve bunun sonucunda gelişen "Millî Mücadele" üzerine işgal kuvvetleri Samsun'u terk ettiler (Darkot, 1997, s. 176).

Bu sıralar Doğu Karadeniz'de Rus kuvvetleri karşısında gerileyen ve Giresun'un doğusunda Harşit (Doğankent) çayının batı yakasına çekilen Osmanlı güçlerine paralel olarak Trabzon ve havalisinden oldukça fazla sayıda mülteci Terme-Çarşamba yolunu kullanarak Samsun'a geldi. Nitekim 1916 yılının son ayında Samsun ve civarında 85.000'den ziyade mülteci vardı. Bunların 18.000 Samsun şehrinde, 18.000 merkez kaza içinde, 18.000'i Çarşamba'da, 18.000'i Ünye'de, 7.000'i Terme'de, 4.000'i Bafra'da, 1.500'ü ise Fatsa'da bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti bu gelen mültecilerin mağdur kalmaması için azami gayret göstermiş ve bunlara mahsus tedavi ve iâşe merkezi açmıştı. Bu mültecilerden bir kısmı daha sonra Bafra yoluyla Sinop'a, Kavak-Havza yoluyla ise Çorum'a sevk edilmişlerdir (İpek, 2018, s. 145).

Tablo 7

Canik Sancağına Gelen Mültecilerin Nüfus Dağılımı (1916)

1916 Yılında Canik Sancağı Merkez ve İlçelerine Gelen Mülteciler	
Samsun	18.000
Merkez	18.000
Çarşamba	18.000
Ünye	18.000
Terme	7.000
Bafra	4.000
Fatsa	1.500

Kaynak: İpek, 2018: 145.

Anadolu'da 1922 yılında Kurtuluş savaşının sona ermesi ve bundan bir yıl sonra Türkiye ve İtilaf devletleri arasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması sonucunda Yunanistan'daki Müslüman-Türkler ile Türkiye Cumhuriyetindeki Rumlar ve Ortodoks Hristiyanların mübadelesi gündeme geldi. Buna göre her iki taraftaki halkların değişim yapılması kararına varılırken Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde bulunan Türklerle İstanbul'da bulunan Ortodoks Rumlar antlaşma dışı sayılıyordu. Bu kapsamda Anadolu'ya gelecek Müslüman Türk nüfusun 400.000 raddelerinde olduğu öngörülmüştü. Buna karşılık Anadolu'dan gidecek Rum nüfusun ise 150-200.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu.

Anadolu'da bu gelecek mübadillerden en fazla etkilenecek şehirlerin başında ise Samsun gelmekteydi. Zira Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında oldukça fazla sayıda Rum nüfus barındıran Samsun buradan gidecek Rumlarla birlikte ekonomik ve demografik açıdan gerileyecekti. Ayrıca Rumlar ve Ermenilerden boşalan mahalle ve köylerin de iskân edilmesi gerekiyordu. Yine Yunanistan'dan gelecek mübadillerin önemli bir kısmının tütüncü olduğu; Samsun ve civarında da bunun çok yaygın olduğu düşünüldüğü için Samsun şehri Karadeniz mntikasında bir nevi merkez kabul edilerek buraya göçmen sevk edildi (Baer, 2016, s. 184). Bunların bir kısmı şehrin içinde ve buraya mücavir köylere yerleştirilirken; diğer bir kısmı ise kazalara ve iç bölgelerdeki diğer şehirlere iskân edildi (İpek, 2000, s. 28, 43 ve 83).

Samsun'da mübadele devam ederken 1925-26 yıllarında yapılan bir sayımda merkez kazanın nüfusu 48.531, Çarşamba'nın 51.071, Bafra'nın 49.442 ve Terme'nin nüfusu ise 19.993 olarak kaydedilmiştir. Bu da toplamda 169.372 etmektedir. Yine bu sıralar Samsun şehrinde 2.074 erkek ve 1.834 ü kadın olmak üzere toplam 3.908 kişinin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Mübadil ve mülteci konumunda olan bu kişilere Mevlevihane, Osmaniye, Şevketiye, Bağdat, Kadıköy caddeleri, Cevahir hatun camii, Çiftlik, Kılıç dede, Kırbaç, Megde, Ermeni, Kadı, Reşadiye, Yeni Kırbaç, Cami-i kebir mahalleleri ve Yeni karakol civarında Rum ve Ermenilerden arta kalan ev, dükkân ve mağazalar ile Samsun'un şehre yakın bölgelerinden araziler tahsis edilmiştir. Buna ilaveten ekseriyetle Drama, Kavala ve Sarı Şaban mübadillerinin yerleştirildiği Çarşamba kazası ile eskiden mühim bir Rum nüfusun yaşadığı Bafra ve Alaçam'a da bu göçmenler iskân edilmiştir (İpek, 2000, s. 83,85 ve 88). 1927 senesi verilerine göre ise mübadillerin yerleştirildiği Samsun merkez, Bafra, Çarşamba ve Havza ilçelerinin toplam nüfusu 210.000 civarındaydı. Mübadele kapsamında buralara 23.454 kişi iskân edilmişti. Bu sayı da Samsun nüfusunu %11 oranında arttırmıştır (Duman, 2010, s. 48).

Tablo 8**Samsun ve İlçelerinin Nüfusu (1925-26)**

Cumhuriyetin ilk yıllarında (1925-26) Samsun ve ilçelerinin nüfusu	
Samsun	48.531
Çarşamba	51.071
Bafra	49.442
Terme	19.993
Toplam	169.372

Kaynak: İpek, 2000: 83.

Tablo 9**Samsun'da Mübadillerin Yerleştirildiği Merkez Köyleri**

Köy	Hane	Nüfus	Köy	Hane	Nüfus
Alemdar çiftliği	28	112	İlyasköy	63	262
Andyeri	49	284	Kalkanca	22	85
Asar ağaç	56	243	Karagöl	23	119
Aşağı çinik	223	809	Karaperçin	25	107
Avdan	27	91	Kavacık	50	165
Bilmece	-	-	Kelkaya	21	82
Çanakçı	20	76	Kesilli	33	154
Çandır	21	65	Kızılköy	32	124
Çatalarmut	54	79	Kızıloğlak	20	82

Çınaralan	57	241	Kozlu	42	136
Çırakman	112	429	Kurugökçe	40	158
Çinekoğlu	44	184	Ökse	112	455
Demircisu	28	113	Sarıbıyık	26	109
Derecik	79	287	Taflan	113	473
Devgeriş	99	413	Tekkeköy	27	138
Düvecik	26	105	Teknepınar	53	217
Düzköy	51	224	Tepecik	42	166
Gürgendağ	13	58	Yerlice	12	60
Gürgen yatak	16	83	Yukarı çinik	122	422
Hacı İsmail	64	226	Demirci- kavak	60	168
Hasköy	-	462	Üçanlar	80	324

Kaynak: İpek, 2000: 85.

Tablo 10

Bafra'da Mübadillerin İskân Bölgeleri

Yerleşim yeri	İskân tarihi	Meslek	Hane	Nüfus	Vefiyat (Ölümler)
Ormanos	1926	Rençber	6	23	
Darboğaz	1924	Rençber	19	66	
Domuzağılı	1924-26	Rençber	48	243	16
Sürmeli	1924-27	Rençber	68	284	20
Selamelik	1924	Rençber	46	298	21
Asar	1924-26	Rençber	18	120	3
Kapıkaya	1924-27	Rençber	40	257	3
Kuzalan	1924	Rençber	19	92	12
Kostantinuşağı	1924	Rençber	22	105	7
Cırıklar	1924	Rençber	52	251	27
İkiztepe	1924	Rençber	70	214	25
Bafra kasabası	1912-26	Rençber	3	23	-
		Dava vekili	57	252	4
		Tabip	27	1.110	34
		Bakkal	-	7	-
		Kasap	-	7	-

Kaynak: İpek, 2000: 89.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı'da mevcut olan sancak-vilayet sistemi kaldırılmış ve her sancağa müstakil il olma hakkı verilmiştir. Bu sayede Canik sancağı da ortadan kaldırılarak yerine müstakil Samsun vilayeti kurulmuştur. Eski Canik sancağı sınırlarından farklı olarak Ünye ve Fatsa kazaları yeni teşkil edilen Ordu vilayetine dâhil olmuş buna karşılık Amasya sancağından alınan Havza, Lâdik ve Vezirköprü ilçeleri de Samsun şehrine bağlanmıştır. Bu şekilde yeni Samsun vilayeti doğu istikametinde azalırken, güneye doğru artış göstermiştir. Batı yönünde ise herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre Samsun merkezinin nüfusu 30.333 kişi olarak

tespit edilmiştir. Bunun da büyük bir toplamının Kadıköy, Ulu gazi ve Selahiye mahallerinde toplandığı görülmüştür. Samsun merkezinin nüfusu 1935'te 32.482, 1940'ta 37.216, 1945'te 38.725, 1950 de ise 44.019 olmuştur (Darkot, 1997, s. 176).

Tablo 11

Samsun'un Nüfus Artışı (1935-1950)

1935	32.482
1940	37.216
1945	38.725
1950	44.019

Kaynak: Darkot, 1997: 176.

Sonuç

Osmanlı devrinde ikinci derecede bir liman kenti konumunda olan Samsun şehri uzun asırlar boyunca nüfus açısından fazla bir ivme kaydedememiştir. Ancak bu durum XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamış ve XIX. yüzyılda ise nüfus artışı artarak devam etmiştir. XIX. yüzyılda şehir gözle görünür oranda büyümeye başlamış ve bu durum asrın ikinci yarısında kendisini daha çok hissettirmiştir. Bunda eskiden derebeylik şeklinde idare edilen şehrin artık merkezden gönderilen paşalar tarafından yönetilmeleri sonucunda şehirde emniyetin sağlanması etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Samsun limanının yapılan iç ve dış ticaret sayesinde büyümeye başlaması ve bölgede yapılan tütün yetiştiriciliği de etkili olmuştur. Samsun bu yüzyılda başta Kırım ve Kafkasya olmak üzere birçok bölgeden göç almış bu durum da nüfusun artmasına sebebiyet vermiştir. Yine yurt içinden de Samsun'a gelenler olmuş bu durum da şehre canlılık getirmiştir. Samsun'da ticari ve iktisadi hayatın gelişmesine paralel olarak yabancı devletlerin de şehre ilgisi artmış ve burada birçok konsolosluk vücuda gelmiştir. 1869 yılında meydana gelen büyük Samsun yangını ise şehrin tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar şehir bu yangından büyük bir hasarla çıkmışsa da alınan tedbirler sayesinde tahribin önü alınmıştır. Bu tarihten sonra Samsun belediyesi kurulmuş ve şehirde yapılan imar faaliyetleri sonucunda nüfus artmıştır.

XX. yüzyıla gelindiğinde ise Samsun merkez nüfusunda artış olduğu görülmüştür. Asrın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu uzun ve yıpratıcı savaşlar Samsun'u da olumsuz etkilemiş ve Rus gemileri tarafından şehrin iskeleleri defalarca bombalanmıştır. Ayrıca bu dönemde yaşanan çetecilik faaliyetleri de şehre zarar vermiş ve Samsun Türk ve Rumların karşılıklı çatışmalarına maruz kalmıştır. XX. yüzyılda şehrin merkez nüfusunun %62'si gayrimüslim %38'i ise Müslüman ahaliden oluşmuştur. Bu şekilde Samsun Osmanlı'nın gayrimüslim fazla olduğu bir şehir durumuna gelmiştir. Ancak bu sayı çok uzun sürmemiştir. Zira 1915 yılında uygulanan Ermeni tehciri sonunda gayrimüslim nüfusun bir kısmı şehri terk etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Mübadele antlaşması sonucu şehirde bulunan Rum nüfus Yunanistan'a gitmiştir. Bunun yanı sıra Yunanistan'daki Türklerin bir kısmı da Samsun'a yerleştirilmiştir. Mübadil olarak gelen bu grup daha çok metruk Rum köylerine yerleşmiş bir kısmı ise şehir merkezinde iskân etmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda Samsun'daki gayrimüslim nüfus oranı oldukça geriye çekilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet devrinde Canik sancağına bağlı olan Ünye ve Fatsa ilçelerinin Ordu'ya bağlanması buna paralel olarak Havza, Vezirköprü ve Lâdik ilçelerinin Amasya'dan alınarak Samsun'un ilçeleri haline getirilmesi durumu da Samsun nüfusunu etkilemiş ve bu durum demografik verilere yansımıştır.

Kaynakça**1-Arşiv Kaynakları**

- BOA, A. }. MKT UM, 797/39.
 BOA, A. }. MKT MHM, 272/12, 273/67.
 BOA, C. DH, 134/6698.
 BOA, DH. MUI, 145/18; 2728/99.
 BOA, DH. MKT, 1465/90, 1493/114.
 BOA, HR TH, 114/57.
 BOA, İ. DH, 1167/91219.
 BOA, İ. MVL, 513/23167.
 BOA, MAD. d, 23108.
 BOA, MVL, 603/15, 693/87, 697/20, 25/64.

2-Kitaplar ve Makaleler

- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe sözlük*. (11. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baer, M. D. (2016). *Selanikli dönmeler Yahudilikten dönenler, Müslüman devrimciler ve seküler Türkler*. (S. Kayır, Çev.). Doğan Kitap. (2010).
- Çadircı, M. (1988, Haziran 1-3). *Tanzimat'ın Karadeniz bölgesinde uygulanması*. Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, Türkiye.
- Çelik, C. ve Köseoğlu, M. (2014). *Canik Sancağı Kavak kazası nüfus defterlerinde Türk haneler 1834-1844*. Ceylan Ofset.
- Darkot, B. (1997). "Samsun", İA, Cilt 10, 172-178.
- Dığıroğlu, F. (2007). *Trabzon reji idaresi 1883-1914*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Duman, Ö. (2010). *Rumeli'den Samsun'a göç*. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Emecen, F. (2020). *Karadeniz kıyı kentleri tarihi*. Turkuvaz Yayıncılık.
- Evliya Çelebi (1996). *Seyahatname*. (Cilt 2). (M. Çevik, Haz.). Üçdal Neşriyat.
- Gül, K. V. (1977). *Samsun ve Samsun belediyesi*. Nüve Matbaası.
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İpek, N. (2018). *Canik ve Göç*. Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı nüfusu 1830-1914*. (B. Tırnakçı, Çev.). Timaş Yayınları. (1985).
- Katip Çelebi. *Kitab-ı cihannüma*. (Boyut Yayın Grubu, Haz.). Matbaa-i Amire.
- Kodaman, B. (1988, Haziran 1-3). *XVIII. yüzyıl sonunda Samsun gümrüğü*, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, Türkiye.
- Köse, O. (2015). Canik'in Osmanlılara geçişi ve Canik'te iktisadi hayat. C. Yılmaz (Ed.), *İlkçağdan Cumhuriyete Canik* (s. 77-118.) içinde. Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Öz, M. ve Acun, F. (2008). *Orta Karadeniz tarihinin kaynakları Karahisar-ı Şarki Sancağı mufassal avarız defterleri*, (Cilt 7). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz, M. (2009). "Samsun", DİA, Cilt 36, 84-85.
- Öztuna, Y. (1979). *Büyük Türkiye tarihi*, (Cilt 12). Ötüken Yayınevi.
- Şahin, B. (2017). *Samsun şer'iyye sicilleri*. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları.

şahin, B. ve Yalçın, E. (2017). *Geçmişten günümüze Samsun Büyük Camii*. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları.

şemseddin Sami (1996). *Kâmûsu'l- a'lâm*. (Cilt 4). Kaşgar Neşriyat.

şemseddin Sami (2005). *Kâmûs-ı Türkî*. (N. Metin, Haz.), Yeditepe Yayınları.

Telliöđlu, İ. (1998). Vital Cuinet'e göre Karadeniz bölgesinin nüfusu, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*/3, 95-102.

Tournefort, J. (2013). *Tournefort seyahatnamesi*. (T. Tunçdođan, Çev.). Kitap Yayınevi.

Trabzon vilayeti salnamesi 1869 (1993). (K. Emirođlu, Haz.). (Cilt 1). Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Trabzon vilayeti salnamesi 1879 (1999). (Cilt 11).

Trabzon vilayeti salnamesi 1900 (2008), (Cilt 18).

Trabzon vilayeti salnamesi 1904 (2009). (Cilt 22).

Yolalıcı, M. E. (1998). *XIX. yüzyılda Canik (Samsun) sancağının sosyal ve ekonomik yapısı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Araştırma ve Yayın Etiđi Beyanı

Yazar, verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.